

Europejska Uczelnia Społeczno-Techniczna im. Sługi Bożego Roberta Schumana z siedzibą
w Radomiu

SEBASTIAN STANKIEWICZ

ORCID: 0000-0002-7858-2181

sebastianstankiewicz@op.pl

Res iudicata pro veritate accipitur w rzymskim procesie cywilnym

Res iudicata pro veritate accipitur in the Roman Civil Procedure

WPROWADZENIE

Rzymski proces cywilny jest przedmiotem wielu opracowań naukowych. Stosunkowo niewiele spośród nich dotyczy jednak ważnej problematyki związanej z istotą powagi rzeczy osądzonej (*res iudicata*), odgrywającej istotną rolę dla stron procesu, które chcą uregulować swoją sytuację prawną na drodze uzyskania sprawiedliwego rozstrzygnięcia sądowego. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania: Jakie jest znaczenie paremii *res iudicata pro veritate accipitur* w kontekście funkcjonowania rzymskiego procesu cywilnego? W jaki sposób można określić relację pomiędzy regułą zawartą w tytule opracowania a zasadą *sententia facit ius inter partes*? Czy zasada *res iudicata pro veritate accipitur* ma ponadczasowe znaczenie? Celem artykułu jest także usystematyzowanie dotychczasowego dorobku romanistyki prawniczej w tym zakresie.

ZGODNOŚĆ WYROKU Z PRAWDĄ

Celem rzymskiego procesu cywilnego, bez względu na okres historyczny, z jakim mamy do czynienia¹, było prawo do uzyskania sprawiedliwego rozstrzy-

¹ Rzymski proces cywilny przeszedł ewolucję od postępowania opartego na *legis actiones*, poprzez proces formułkowy, aż do procesu kognicyjnego. Na ten temat zob. np.

gnięcia zgodnego z prawem i rzeczywistym stanem faktycznym, jaki miał miejsce w konkretnej sprawie².

Sędziowie przed rozpoznaniem sprawy w procesie cywilnym składali przysięgę, że w orzekaniu będą kierowali się prawdą³ (*veritas*⁴) i prawem (*ius*), zarówno zwyczajowym, jak i stanowionym⁵. Jednocześnie problem *veritas* w czasach rzymskich nie był przedmiotem analizy⁶. Rzymianie stronili od teoretyzowania, a w konsekwencji od konstruowania terminów i teorii jurydycznych⁷.

Prawomocność materialna⁸ zapadłego w konkretnej sprawie wyroku sądowego oznaczała, że rzecz została ostatecznie osądzona⁹ zgodnie z prawdą¹⁰, co odnosiło skutek także na przyszłość. Jak pisał B. Biondi, tylko w przypadku dojścia do prawdy wyrok nabierał mocy prawnej¹¹.

W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 153–154.

² A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura civile romana fra principio dispositivo e principio inquisitorio*, [w:] *Quid est veritas? Un Seminario su verità e forme giuridiche*, eds. C. Cascione, C. Masi Doria, Napoli 2013, s. 387.

³ Por. C. 3,1,14. Na ten temat zob. także: A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 383; idem, *Res iudicata pro veritate accipitur? Die Ziele des römischen Zivilprozesses zwischen Verhandlungsmaxime und Untersuchungsgrundsatz*, [w:] *Gedächtnisschrift für Theo Mayer-Maly (zum 80. Geburtstag)*, hrsg. v. F. Harrer, H. Honsell, P. Mader, Wien–New York 2011, s. 488; J. Paricio, *Sobre la administración de la justicia en Roma. Los juramentos de los jueces privados*, Madrid 1987, s. 66. Na temat rozumienia prawdy w rzymskim procesie cywilnym zob. K. Sorka, *Veritatem esse quaerendam. Prawda w rzymskim procesie cywilnym*, Kraków 2021, passim.

⁴ Zob. A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, hasło *veritas*.

⁵ W. Litewski, *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1988, s. 27.

⁶ A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 383.

⁷ B. Czech-Jeziarska, *Miejsce procesu cywilnego w systematyce prawa rzymskiego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3, s. 428.

⁸ O prawomocności materialnej wyroku sądowego w kontekście *res iudicata pro veritate* zob. K. Sorka, *op. cit.*, s. 290. W artykule zastosowano współczesną terminologię (np. prawomocność materialna, formalna, prawda materialna i formalna itp.). Niektórzy przedstawiciele doktryny prawa podają w wątpliwość jej stosowanie do dokonywania opisu rozwiązań prawnych wypracowanych przez prawo rzymskie (jako że Rzymianie nie znali takiej teorii procesu), jednakże – jak podkreśla się w literaturze – pozostaje ona „w powszechnym użyciu w dyskursie prawniczym” i zachowuje swą użyteczność, a także oddaje „zasadnicze intuicje prawnicze”. Tak *ibidem*, s. 16.

⁹ O wyzwaniach związanych z kwestią zapewnienia owej „ostateczności” wyniku postępowania sądowego w sądach angielskich zob. J.B. van de Velden, *Finality in Litigation. The Law and Practice of Preclusion: Res Judicata (Merger and Estoppel), Abuse of Process and Recognition of Foreign Judgments*, Alphen aan den Rijn 2017, passim.

¹⁰ O rozumieniu prawdy w dyskursie prawniczym szerzej zob. K. Sorka, *op. cit.*, s. 40 i n.

¹¹ B. Biondi, *Appunti intorno alla sentenza nel processo civile romano*, [w:] *Scritti giuridici*, vol. 2, Milano 1965, s. 465.

Taki przymiot orzeczenia tworzył stan rzeczy osądzonej (*res iudicata*¹²) oraz był podstawą domniemania prawdziwości ustaleń w wyroku, co wyraża paremia *res iudicata pro veritate accipitur*¹³. Na skutek wydania wyroku owo rozstrzygnięcie jest przyjmowane niejako „w miejsce prawdy”¹⁴. Według prawa rzymskiego raz wydany wyrok w danej sprawie był zatem uważany za zgodny z prawdą i za taką zgodnością przemawiało domniemanie prawne¹⁵. Jeśli w określonym terminie nie złożono od wyroku apelacji lub była ona niedopuszczalna, wyrok taki stawał się obowiązujący i nieodwołalny, nawet gdyby okazało się, że został wydany w oparciu o fałszywe przesłanki¹⁶. Rzecz osądzona uchodziła więc za osądzoną sprawiedliwie¹⁷.

Treść prawomocnego wyroku sądowego przyjmuje się za prawdę¹⁸ (lub – innymi słowy – za rzeczywistość), czyli *veritas*¹⁹, również na przyszłość²⁰. Zasada ta została sformułowana przez Ulpiana:

D. 1,5,25 (*Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam*): *Ingenuum accipere debemus lata est, quamvis fuerit libertinus: quia res iudicata pro veritate accipitur*²¹.

Powyższy cytat pochodzi z fragmentu *Digestów* dotyczącego *status*. Należy nadmienić, że rzadko kiedy udaje się znaleźć sentencję w jej oryginalnym

¹² *Res iudicata* kreowała nową sytuację prawną pomiędzy powodem a pozwanym i była uznawana za prawdę. Zob. S. Stankiewicz, *Z badań nad istotą powagi rzeczy osądzonej (res iudicata) w prawie rzymskim. Wybrane problemy badawcze*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2014, vol. 61(2), s. 117.

¹³ Por. D. Liebs, *Latinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, München 1982, s. 189. W sformułowaniu zasady pojawia się czasem zamiast słowa *accipitur* słowo *habetur*. Jest to jednak ten sam czasownik, tyle że wyrażony w stronie biernej. Nie ma to wpływu na zmianę jej znaczenia: „rozstrzygnięcie sądowe przyjmuje się za prawdę”, „sprawa osądzona ostatecznie uważana jest za osądzoną sprawiedliwie” lub „prawomocny wyrok przyjmuje się jako prawdę”. Zob. J. Pieńkos, *Praecepta iuris. Paremie, sentencje, wyrażenia łacińskie w układzie systematycznym i alfabetycznym*, Warszawa–Poznań 2010, s. 299.

¹⁴ C. Ando, *Law, Language, and Empire in the Roman Tradition*, Philadelphia 2011, s. 17.

¹⁵ T. Pieronek, *Res iudicata a niezmienności wyroku w sprawach małżeńskich u Gracjana*, „Prawo Kanoniczne” 1977, vol. 20(1–2), s. 259.

¹⁶ M. Molé, *Sentenza. Diritto Romano*, „Nuovissimo Digesto Italiano” 1969, vol. 16, s. 1097–1098.

¹⁷ J. Pieńkos, *Rzymska myśl prawnicza. Aforyzmy, przysłowia*, Warszawa 2001, s. 56.

¹⁸ Prawda od starożytności aż do dzisiaj ma uniwersalny i elementarny charakter. Zob. I. Žeber, *Kilka uwag o wolności i niewoli, prawdzie i kłamstwie w świecie antycznych Greków i Rzymian*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2010, nr 3270, s. 105.

¹⁹ Zob. J. Rezler, *Język łaciński dla prawników*, Warszawa 1999, s. 81–82.

²⁰ W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2000, s. 417.

²¹ D. 1,5,25 (Ulpian w księdze pierwszej do ustaw julijskiej i papijskiej): „Musimy uznać za wolno urodzonego także tego, kto za taką osobę uznany został na podstawie wyroku sądowego, chociażby był wyzwolencem. Albowiem rzecz (sprawę) osądzoną przyjmuje się za prawdziwą” (*Digesta Iustiniani. Tekst i przekład*, t. 1: *Księgi I–IV*, red. T. Palmirski, Kraków 2013, s. 191). Por. *Digesta Justyniańskie. Księga pierwsza*, Warszawa 2007, s. 58.

kontekście, a potem powtórzoną w innym miejscu już jako regułę. Takim przykładem jest właśnie *res iudicata pro veritate accipitur* („wyrok przyjmuje się za prawdę”). Przytoczona w dłuższym fragmencie (D. 1,5,25), pochodzącym od Ulpiana, w księdze pierwszej komentarza do *lex Iulia et Papia*, została też wynotowana przez kompilatorów justyniańskich jako reguła dawnego prawa (D. 50,17,207)²². Preskrypcje przed oboma urywkami wskazują, że kompilatorzy cytowali to samo źródło. Twórca palingenezji miał zatem ułatwioną pracę, jak podkreśla się w literaturze²³.

Sformułowanej przez Ulpiana zasadzie kompilatorzy nadali ogólne znaczenie poprzez umieszczenie jej w tytule D. 50,17: *de diversis regulis iuris antiqui*²⁴.

D. 50,17,207 (*Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam*): *Res iudicata pro veritate accipitur*²⁵.

Komentowana zasada pochodzi z księgi pierwszej komentarza do *lex Iulia et Papia*²⁶, którego autorem jest Ulpian. Jurysta w jego treści poruszył kwestie związane z prawem małżeńskim²⁷. Fragment ten stanowił również część D. 1,5,25, gdzie zgodnie z analizowaną regułą wyzwolenca należy uznać za wolno urodzonego, jeżeli takie będzie orzeczenie sądu²⁸. Po dokonaniu ustalenia *ingenuitas* dana osoba uważana była za wolno urodzoną, chociażby w rzeczywistości była wyzwoleniec²⁹. Przy założeniu jednak, że takie orzeczenie mogło być wynikiem

²² A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 382, 420. Zob. także: idem, *Res iudicata pro veritate accipitur? Die Ziele...*, s. 488.

²³ F. Longchamps de Bériér, *Z uwag do metodologii nauki prawa prywatnego. Powoływanie łacińskich reguł i maksym na przykładzie nemo plus iuris*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, vol. 7(1), s. 46, przypis 30. Zob. także: O. Lenel, *Palingenesia Iuris Civilis*, vol. 2, Frankfurt am Main 2012, szp. 940 Ulpianus 1978.

²⁴ W. Litewski, *Studia nad rzymskim postępowaniem kognicyjnym*, Kraków 1971, s. 47.

²⁵ D. 50,17,207 (Ulpian w księdze pierwszej komentarza do *lex Iulia et Papia*): „Wyrok (sprawę osądzoną) przyjmuje się jako prawdę” (W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992, s. 231). Por. tłumaczenie dostępne w publikacjach: *Prawo rzymskie. Teksty źródłowe do ćwiczeń*, oprac. I. Zeber, Wrocław 1994, s. 34; J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Rzymskie prawo prywatne. Kazusy i ćwiczenia*, Warszawa 2007, s. 48; W. Bojarski, W. Dajczak, A. Sokala, *Przewodnik do ćwiczeń z prawa rzymskiego*, Toruń 1990, s. 25. Por. następujące przekłady: J. Pieńkos, *Rzymska myśl prawnicza...*, s. 56: „rzecz osądzona uchodzi za osądzoną sprawiedliwie”; *Digesta Iustiniani. Tekst...*, t. 7.2, s. 439: „rzecz (sprawę) osądzoną przyjmuje się za prawdziwą”.

²⁶ Szerzej na temat samej ustawy zob. R. Astolfi, *La lex Julia et Papia*, Padova 1995, passim; A. Tarnacka, *Zbiór ustaw lex Iulia et Papia jako próba wyjścia z kryzysu obyczajowo-społecznego zapoczątkowanego u schyłku republiki rzymskiej*, „Kultura Prawna” 2018, vol. 1(2), s. 132–142.

²⁷ Zob. O. Lenel, *op. cit.*, II.940.

²⁸ Por. W. Litewski, *Studia nad rzymskim postępowaniem...*, s. 47. Na ten temat zob. także: A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Die Ziele...*, s. 510.

²⁹ W. Litewski, *Studia nad rzymskim postępowaniem...*, s. 47.

spisku (który następnie został wykryty), osoba, o której *status* chodziło w konkretnej sprawie, od tego momentu traktowana była jako wyzwoleniec³⁰.

Reguła ta wyłączała zatem możliwość kwestionowania statusu osoby, która dysponowała prawomocnym wyrokiem w przedmiocie ustalenia, że jest wolno urodzona, nawet w sytuacji, gdyby istniały dowody na fakt, że w rzeczywistości jest ona tylko i wyłącznie wyzwoleniec³¹.

Jak pisał A. Wacke, ciekawe rozważania w przedmiocie wyroku ustalającego *status* pojawiły się w literaturze³². K. Hackl podkreślił bowiem, że jego zdaniem w procesie cywilnym w przedmiocie *ingenuitas* nie ustalono prawdy o wolnych urodzinach, a to wyrok zastąpił prawdę³³. Jeśli osoba faktycznie urodziłaby się wolna i w wyroku ustalono by ten fakt, wyrok taki miałby charakter czysto deklaratoryjny (*sententia declarativa*), natomiast jeśli ktoś nie rodzi się wolny, a dopiero zapadły w procesie cywilnym wyrok czyni go wolnym, orzeczenie takie ma charakter konstytutywny (*sententia constitutiva*)³⁴.

Jeśli państwo przygotowuje procedurę umożliwiającą rozstrzygnięcie sądowe sporu istniejącego pomiędzy stronami, w wyniku której wydawany jest wyrok je wiążący, to nie ma sensu stwierdzać, że treść takiego orzeczenia jest fałszywa. Jeśli jest to prawda, wyrok deklaruje ją lub wzmacnia fakt przesądzający o takim, a nie innym wyroku sądu³⁵.

Uznanie osoby za wolno urodzoną było na gruncie *lex Iulia de maritandis ordinibus*³⁶ okolicznością o istotnym charakterze, na mocy tej ustawy wprowadzono bowiem pewne zakazy małżeńskie, jak np. wolno urodzonych obywateli rzymskich z kobietami o złej sławie. Do tej kategorii osób zaliczano np. prostytutki. Zakazy małżeńskie obejmowały także senatorów i ich zstępnych w linii męskiej z wyzwolencami. Za złamanie powyższych zakazów przewidziano dosyć dotkliwe sankcje natury prawnej³⁷. Małżeństwa takie traktowano jako nieistniejące w rozumieniu ustawy, a osoby, które je zawarły, były uznawane za niepozostające w związku małżeńskim (*caelibes*) i stąd niebędące zdolnymi do nabycia

³⁰ T. Palmirski, *O różnych regułach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2006, vol. 2, s. 342. Por. D. 40,16,4 znajdujące się obok D. 1,5,25 w zrekonstruowanej przez O. Lenela (*op. cit.*) księdze pierwszej komentarza do *lex Iulia et lex Papia*.

³¹ A. Kacprzak, J. Krzynomek, W. Wołodkiewicz, *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2001, s. 89.

³² A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 411.

³³ K. Hackl, *Praejudicium im klassischen römischen Recht*, Salzburg–München 1976, s. 300.

³⁴ *Ibidem*, s. 301. Zob. także: D. 25,3,1,16,3 pr.

³⁵ Tak D. Liebs, cyt. za: A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 414.

³⁶ Zob. M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, München 1975, s. 318; R. Astolfi, *op. cit.*, *passim*.

³⁷ A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 408.

spadków i legatów (później również fideikomisów i przysporzeń z darowizn na wypadek śmierci)³⁸.

Słowa Ulpiana należy zinterpretować nieco szerzej, niż wynika to z dosłownego przekładu. *Res iudicata*, rzecz osądzona, według Ulpiana nie jest prawdą przez fakt rozstrzygnięcia jej w sentencji wyroku, lecz zbliża się ona do prawdy (*accipitur* – wchłania ją) dlatego, że sentencja owa zbudowana jest, a przynajmniej być powinna, na prawdziwych przesłankach. Prawda zaś bliska jest mądrości³⁹.

Istotne jest też kryterium prawdy, jakie uwypuklono *expressis verbis* w brzmieniu tej reguły. Klauzulą *veritas*, czyli kryterium prawdy i fałszu (*verum est – falsum est*), w kontekście prawdziwości (lub – innymi słowy – racjonalności) sądów głoszonych przez jurystów rzymskich zajął się T. Giaro w swej obszernej monografii⁴⁰. Podjął się również próby teoretycznego ujęcia przekazanych historycznie twierdzeń rzymskich jurystów oraz niemieckich romanistów o prawdziwości prawniczych orzeczeń⁴¹.

Prawo postrzegano jako pochodną sprawiedliwości. Było ono jej konsekwencją i zarazem narzędziem. Rozstrzygnięcie sprawiedliwe to rozstrzygnięcie zgodne z prawdą. To procedury sądowe miały doprowadzić do ustalenia prawdy⁴². Obowiązkiem sędziego jest iść w rozstrzyganiu spraw spornych zawsze za prawdą (*Iudicis est semper in causis verum sequi*)⁴³.

SENTENTIA FACIT IUS INTER PARTES

Wyrok zapadły w danej sprawie tworzy prawo pomiędzy stronami (*sententia facit ius inter partes*)⁴⁴. W cytowanej wyżej sentencji, opartej na fragmencie pochodzącym z *lib. 2 quaestionum* Paulusa, a przekazanym w drugim tytule piątej księgi *Digestów justyniańskich (De inofficioso testamento)*, zawarta jest jednak

³⁸ T. Palmirski, *op. cit.*, s. 342–343. Na temat *lex Iulia de maritandis ordinibus* zob. np. K. Namowicz, *W obliczu kryzysu demograficznego – ingerencja władzy publicznej w życie rodzinne na przykładzie ustawodawstwa małżeńskiego Augusta*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, vol. 12, s. 170–172.

³⁹ S. Karolak, *Sprawiedliwość w antycznej perspektywie*, https://www.opoka.org.pl/biblioteka/F/FE/petrus_2015_sprawiedliwosc_00.html (dostęp: 2.07.2017). Szerzej na ten temat zob. idem, *Sprawiedliwość. Sens prawa*, Kraków 2015, *passim*.

⁴⁰ Zob. T. Giaro, *Römische Rechtswahrheiten. Ein Gedankenexperiment*, Frankfurt am Main 2007, *passim*; idem, *Prawda a autorytet w jurysprudencji rzymskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1989, z. 125, s. 29–50.

⁴¹ Zob. M. Kuryłowicz, [rec.] T. Giaro, *Römische Rechtswahrheiten. Ein Gedankenexperiment*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2008, vol. 8, s. 373.

⁴² R. Sobański, *Wpływ kościelnego doświadczenia w rozstrzyganiu sporów na formę procesu cywilnego w Europie*, „Z Dziejów Prawa. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 2009, vol. 2(10), s. 5.

⁴³ J. Pieńkos, *Rzymska myśl prawnicza...*, s. 22.

⁴⁴ *Starożytne kodyfikacje prawa. Materiały z konferencji zorganizowanej 10–11 kwietnia 1999 r. w Lublinie*, red. A. Dębiński, Lublin 2000, s. 197.

pewna uniwersalna mądrość – dla stron sporu (*inter partes*) wyrok (*sententia*) tworzy pewien stan prawny (*ius*)⁴⁵.

Ius należało z kolei interpretować jako stałe stosowanie zasad dobra i słuszności. Takie rozumienie prawa znajduje wyraz m.in. u Ulpiana, który zadania jurysprudencji widział w uprawianiu sprawiedliwości oraz w upowszechnianiu dobra i słuszności poprzez stałe oddzielanie w każdym konkretnym przypadku tego, co słuszne (*aequum*) od tego, co niesłuszne (*iniquum*), dozwolone (*licitum*) od niedozwolonego (*illicitum*), poprzez wyszukiwanie tego, co dobre (*bonum*). W ten sposób jurysprudencja staje się prawdziwą (*vera*), a nie fałszowaną (*simulata*) filozofią opartą na żywej rzeczywistości⁴⁶.

Częściowy aspekt problematycznego poszukiwania prawdy podjął A. Wacke⁴⁷. Potwierdzając, że wyrok jest prawdziwy, zakłada się, że sędzia najpierw próbował dowiedzieć się prawdy⁴⁸. W procesie cywilnym wszystko bowiem zależy od okoliczności, jakie miały miejsce w danym stanie faktycznym oraz od dowodów przedstawionych przez strony procesowe⁴⁹. Istotne bariery dla poszukiwania prawdy w procesie stanowią w szczególności kłamstwo oraz ukrywanie faktów przez strony procesowe⁵⁰.

Prawda może odpowiadać rzeczywistości (prawda materialna) lub wyłaniać się ze zgromadzonego w toku sprawy sądowej materiału dowodowego (prawda formalna)⁵¹.

Z kolei bezstronność sędziego jest jednym z ważniejszych postulatów stojących przed postępowaniem sądowym. Ma zapewnić dojście do prawdy i wydanie sprawiedliwego wyroku. Postulat bezstronności sądu najłatwiej jest osiągnąć poprzez realizację zasady prawdy formalnej. Sąd, nie dopuszczając wtedy dowodów z urzędu, nie poprawia tym samym położenia stron procesowych⁵².

⁴⁵ Łacińska terminologia prawnicza, red. J. Zajadło, Warszawa 2013, s. 65.

⁴⁶ Zob. M. Kuryłowicz, *Historia i współczesność prawa rzymskiego*, Lublin 1984, s. 50.

⁴⁷ A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 381–422.

⁴⁸ Zob. S. Puliatti, *Alla ricerca della verità. La discrezionalità del giudice tra retorica e diritto*, [w:] *Tra retorica e diritto. Linguaggi e forme argumentative nella tradizione giuridica*, Bari 2010, s. 43–84.

⁴⁹ A. Wacke, *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura...*, s. 382.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 383.

⁵¹ Zob. A. Jakubecki, *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego. Materiały konferencyjne (Zakopane, 7–9.10.2005 r.)*, Kraków 2005, s. 360 i n.

⁵² Aktualnie następstwa uzasadnienia polegające na tym, że teza udowodniona w procesie cywilnym przez jedną ze stron liczy się jako *pro veritate accipitur*, są raczej konsekwencjami ustalonej społecznie tradycji myślenia, mającej korzenie w prawie rzymskim, a nie muszą mieć nic wspólnego z pojęciem prawdy rozumianej klasycznie. Zob. M. Krok, *Realizacja zasady prawdy w postępowaniu cywilnym a ciężar dowodu i ciężar argumentacji*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2014, vol. 73, s. 144.

Ponieważ w procesie rzymskim materiał dowodowy dla sądu gromadziły same strony procesowe, trzeba uznać, że proces rzymski odpowiadał zasadzie prawdy formalnej⁵³. Ponadto rzymianie znali procedurę podważenia wyroku w oparciu o brak tej bezstronności⁵⁴.

*RES IUDICATA PRO VERITATE ACCIPITUR A SENTENTIA FACIT
IUS INTER PARTES*

Rzymskim procesem kognicyjnym rządziła zasada prawdy formalnej, tj. prawdy opartej na logicznych i rzeczowych argumentach – prawdy udowodnionej wobec sędziego, zgodnie z przyjętymi regułami dowodowymi⁵⁵. Zdawano sobie jednak sprawę z tego, że to, co udowodniono w sądzie, niekoniecznie musiało zgadzać się z prawdą materialną, prawda formalna i materialna⁵⁶ nie musiały się bowiem ze sobą pokrywać. Przyjmowano jednak zasadę prawdy formalnej: *res iudicata pro veritate accipitur*. To samo wyrażano w stwierdzeniu: *sententia facit ius*⁵⁷. Z upływem terminu przewidzianego na wniesienie apelacji od zapadłego wyroku sprawa przechodziła w stan rzeczy osądzonej i uchodziła za materialnie słuszną. Stan rzeczy osądzonej zajmował miejsce prawdy materialnej⁵⁸.

W literaturze można spotkać się także ze stwierdzeniem, że przeciwieństwo reguły *res iudicata pro veritate accipitur* stanowi paremia *sententia facit ius (inter partes)*⁵⁹. Pierwsza z tych zasad rozciąga moc wydanego w konkretnej sprawie wyroku sądowego – zapadłego w procesie o *status* – na osoby trzecie, które nie były stronami postępowania. Według drugiej z nich jedynie strony procesu są związane wyrokiem zapadłym w sprawie⁶⁰.

Trzeba w tym miejscu dodać, że prawo rzymskie stawiało orzekającym sędziom wyższe wymagania intelektualne, jak również wymagało większej samodzielności myślenia i analizowania każdego przypadku z osobna pod kątem

⁵³ Por. K. Amielańczyk, *U podstaw prawa prywatnego. „Rzymski proces cywilny” i jego zasady (uwagi na marginesie nowego podręcznika prawa rzymskiego W. Dajczaka, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier)*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2010, vol. 24, s. 172.

⁵⁴ D.E.C. Yale, *Iudex in Propria Causa: An Historical Excursus*, „Cambridge Law Journal” 1974, vol. 33(1), s. 80 i n.

⁵⁵ *Res iudicata dicitur, quae finem controversiam pronuntiatione iudicis accipit, quod vel condemnatione vel absolutione contigit* – D. 42,11 (Modestinus). Zob. R. Sobański, *op. cit.*, s. 6.

⁵⁶ Zob. uwagi na temat stosowania współczesnej terminologii do opisu instytucji prawnych wypracowanych przez prawo rzymskie zawarte w przypisie 8.

⁵⁷ R. Sobański, *op. cit.*, s. 6.

⁵⁸ L. Musselli, *Il concetto di giudicato nelle fonti storiche del Diritto Canonico*, [w:] *Studi nelle scienze giuridiche e sociali*, Padova 1972, s. 5.

⁵⁹ A. Kacprzak, J. Krzynówek, W. Wołodkiewicz, *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2006, s. 129.

⁶⁰ Eidem, *Regulae iuris...*, 2001, s. 89.

słuszności i sprawiedliwości tkwiącej w wydawanym wyroku sądowym, ale także w edykcje pretorskim i reskryptach cesarskich. Ciągły dyskurs prowadzony między uczonymi prawnikami, aktywność pretora realizowana w ramach *corrigendi vel supplendi civilis gratia* oraz reskrypty cesarskie działały stymulująco na wręcz permanentny rozwój prawa, jednak nie przez mnożenie przepisów, lecz przez ich ciągłą interpretację. Prawo rzymskie zatem – jak wskazuje K. Amiełańczyk – bardziej ufało kompetencjom i zaangażowaniu sędziów. Według tego autora współcześni sędziowie od takiej „sprawiedliwościowo-słusznościowej” refleksji czują się w większości przypadków zwolnieni, gdyż ich zadaniem jest znalezienie przede wszystkim odpowiedniego przepisu prawnego i jego proste zastosowanie w danym przypadku. Zresztą od takiej refleksji zwalnia ich dzisiejszy system prawa, który nastawiony jest na swoistą onnipotencję, czyli regulowanie wszystkiego, co tylko wyobraźnia prawodawcy podpowie, tak jakby brakowało mu wiary, że sędziowie nie będą w stanie wydać sprawiedliwego orzeczenia z braku wystarczająco szczegółowo brzmiącego przepisu prawa⁶¹.

PONADCZASOWOŚĆ ZNACZENIA PAREMII RES IUDICATA PRO VERITATE ACCIPITUR

Nie można negować znaczenia ponadczasowości reguły *res iudicata pro veritate accipitur*. Interesujące jest np. zdanie wyrażone przez G. Strucka, który regułę *res iudicata pro veritate accipitur* zaliczył do topik prawniczych⁶², czyli m.in. różnych wartości i reguł poprawnych (wyrażonych choćby przez rzymskich jurystów), które są uznawane jako argument w danej kulturze prawnej⁶³.

W kontekście owej ponadczasowości warto dodać, że paremia *res iudicata pro veritate habetur* przywołana została w prawie wspólnotowym w opinii do sprawy C-224/01⁶⁴, dotyczącej odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za szkodę wyrządzoną orzeczeniem najwyższego organu władzy sądowniczej w tym państwie. Rzecznik Generalny P. Léger przywołał tę paremię, stwierdzając, że jest to zasada prawa rzymskiego znana wszystkim państwom członkowskim Unii

⁶¹ K. Amiełańczyk, *W poszukiwaniu antycznej genezy klauzul generalnych, czyli o wartościach i wartościowaniu w prawie rzymskim*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2016, vol. 63(2), s. 38–39.

⁶² Czyli toposów znajdujących zastosowanie na gruncie prawoznawstwa. Zob. S. Lewandowski, *Topika i topiki prawnicze*, „Palestra” 2008, nr 1–2, s. 13–17. Por. G. Struck, *Topische Jurisprudenz. Argument und Gemeinplatz in der juristischen Arbeit*, Frankfurt am Main 1970, s. 20 i n.

⁶³ Zob. L. Morawski, *Argumentacje, racjonalność prawa i postępowanie dowodowe*, Toruń 1988, s. 55–56. Zob. także ciekawe uwagi na temat podziału typologicznego toposów na *post rem* (po sprawie), a wśród nich na toposy *a iudicato* (z orzeczenia, w szczególności sądowego): S. Lewandowski, *op. cit.* i tu szczególnie literatura na ten temat.

⁶⁴ Opinia Rzecznika Generalnego P. Légera w sprawie *Gerhard Köbler przeciwko Austrii*, ECR 2003, s. I-10239.

Europejskiej, a także wspólnotowemu porządkowi prawnemu⁶⁵. Zdaniem Rzecznika państwa członkowskie nie mogą jednak powoływać się na tę zasadę w celu uniknięcia odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną orzeczeniem judykatury. Przywołana paremia nie stanowiła zatem podstawy proponowanego przez Rzecznika rozstrzygnięcia, lecz była w stosunku do niego kontrargumentem, który ze względu na swoje istotne znaczenie w systemach prawnych państw członkowskich Unii Europejskiej powodował konieczność wyraźnego wskazania wyższych racji przemawiających przeciwko niemu⁶⁶. Paremia ta jest przywoływana również we współczesnej literaturze prawniczej⁶⁷ oraz w orzecznictwie sądowym⁶⁸.

PODSUMOWANIE

Problematyka związana z powagą rzeczy osądzonej była do tej pory podejmowana jedynie incydentalnie w polskiej literaturze romanistycznej i w czasopiśmiennictwie. Doniosłość problemów prawnych, jakie rodzą zagadnienia związane z prawomocnością wyroku sądowego, w tym kwestie dotyczące warunków uzyskania orzeczenia kończącego postępowanie sądowe zgodnego z prawem i prawdą, są nie do przecenienia (zwłaszcza dla stron procesowych toczących ze sobą spór). Problem ten jest bez wątpienia ponadczasowy. W artykule opisano znaczenie zasady *res iudicata pro veritate accipitur* w kontekście funkcjonowania rzymskiego procesu cywilnego. Podjęto się również próby określenia relacji pomiędzy paremią wskazaną w tytule a regułą *sententia facit ius inter partes*, a także wskazano na ponadczasowe znaczenie zasady *res iudicata pro veritate accipitur*.

Z uwagi na rozległość omawianych w artykule zagadnień należy go traktować jako przyczynek do dalszych badań nad tą problematyką.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

Amielańczyk K., *U podstaw prawa prywatnego. „Rzymski proces cywilny” i jego zasady (uwagi na marginesie nowego podręcznika prawa rzymskiego W. Dajczaka, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier)*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2010, vol. 24.

⁶⁵ *Ibidem*, ust. 103 i n.

⁶⁶ Por. M. Sobczyk, *Prawo rzymskie przed sądami Wspólnot Europejskich*, „Studia Prawno-sudojowe” 2007, vol. 7, s. 286–287.

⁶⁷ Zob. np. A. Olaś, *Res iudicata pro veritate habetur? Rzecz o erozji stabilności prawomocnych orzeczeń. Apologia powagi rzeczy osądzonej a poszukiwanie trzeciej drogi*, [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, Warszawa 2017, s. 396–421.

⁶⁸ Zob. wyrok SO w Szczecinie z dnia 14 grudnia 2015 r., II Ca 304/13; wyrok SO w Poznaniu z dnia 18 października 2018 r., IV Ka 818/18.

- Amielańczyk K., *W poszukiwaniu antycznej genezy klauzul generalnych, czyli o wartościach i wartościowaniu w prawie rzymskim*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2016, vol. 63(2), DOI: <https://doi.org/10.17951/g.2016.63.2.27>.
- Ando C., *Law, Language, and Empire in the Roman Tradition*, Philadelphia 2011.
- Astolfi R., *La lex Julia et Papia*, Padova 1995.
- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.
- Biondi B., *Appunti intorno alla sentenza nel processo civile romano*, [w:] *Scritti giuridici*, vol. 2, Milano 1965.
- Bojarski W., Dajczak W., Sokala A., *Przewodnik do ćwiczeń z prawa rzymskiego*, Toruń 1990.
- Czech-Jezińska B., *Miejsce procesu cywilnego w systematyce prawa rzymskiego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3.
- Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérier F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009.
- Dębiński A. (red.), *Starożytne kodyfikacje prawa. Materiały z konferencji zorganizowanej 10–11 kwietnia 1999 r. w Lublinie*, Lublin 2000.
- Digesta Justyniańskie. Księga pierwsza*, Warszawa 2007.
- Giaro T., *Prawda a autorytet w jursprudenckiej rzymskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1989, z. 125.
- Giaro T., *Römische Rechtswahrheiten. Ein Gedankenexperiment*, Frankfurt am Main 2007.
- Hackl K., *Praeudicium im klassischen römischen Recht*, Salzburg–München 1976.
- Jakubecki A., *Naczelné zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego. Materiały konferencyjne (Zakopane, 7–9.10.2005 r.)*, Kraków 2005.
- Kacprzak A., Krzynówek J., Wołodkiewicz W., *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2001.
- Kacprzak A., Krzynówek J., Wołodkiewicz W., *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2006.
- Karolak S., *Sprawiedliwość. Sens prawa*, Kraków 2015.
- Kaser M., *Das römische Privatrecht*, München 1975.
- Krok M., *Realizacja zasady prawdy w postępowaniu cywilnym a ciężar dowodu i ciężar argumentacji*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 2014, vol. 73.
- Kuryłowicz M., *Historia i współczesność prawa rzymskiego*, Lublin 1984.
- Kuryłowicz M., [rec.] T. Giaro, *Römische Rechtswahrheiten. Ein Gedankenexperiment*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2008, vol. 8.
- Lenel O., *Palingenesia Iuris Civilis*, vol. 2, Frankfurt am Main 2012.
- Lewandowski S., *Topika i topiki prawnicze*, „Palestra” 2008, nr 1–2.
- Liebs D., *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, München 1982.
- Litewski W., *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1988.
- Litewski W., *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2000.
- Litewski W., *Studia nad rzymskim postępowaniem kognicyjnym*, Kraków 1971.
- Longchamps de Bérier F., *Z uwag do metodologii nauki prawa prywatnego. Powoływanie łacińskich reguł i maksym na przykładzie nemo plus iuris*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, vol. 7(1).
- Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Rzymskie prawo prywatne. Kazusy i ćwiczenia*, Warszawa 2007.
- Molé M., *Sentenza. Diritto Romano*, „Nuovissimo Digesto Italiano” 1969, vol. 16.
- Morawski L., *Argumentacje, racjonalność prawa i postępowanie dowodowe*, Toruń 1988.
- Musselli L., *Il concetto di giudicato nelle fonti storiche del Diritto Canonico*, [w:] *Studi nelle scienze giuridiche e sociali*, Padova 1972.
- Naumowicz K., *W obliczu kryzysu demograficznego – ingerencja władzy publicznej w życie rodzinne na przykładzie ustawodawstwa małżeńskiego Augusta*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, vol. 12.

- Olaś A., *Res iudicata pro veritate habetur? Rzecz o erozji stabilności prawomocnych orzeczeń. Apologia powagi rzeczy osądzonej a poszukiwanie trzeciej drogi*, [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, Warszawa 2017.
- Palmirski T., *O różnych regulach dawnego prawa – 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2006, vol. 2.
- Palmirski T. (red.), *Digesta Iustiniani. Tekst i przekład*, t. 1: *Księgi I–IV*, Kraków 2013.
- Paricio J., *Sobre la administración de la justicia en Roma. Los juramentos de los jueces privados*, Madrid 1987.
- Pieńkos J., *Praecepta iuris. Paremie, sentencje, wyrażenia łacińskie w układzie systematycznym i alfabetycznym*, Warszawa–Poznań 2010.
- Pieńkos J., *Rzymska myśl prawnicza. Aforyzmy, przysłowia*, Warszawa 2001.
- Pieronek T., *Res iudicata a niezmiennosc wyroku w sprawach małżeńskich u Gracjana*, „Prawo Kanoniczne” 1977, vol. 20(1–2).
- Puliatti S., *Alla ricerca della verità. La discrezionalità del giudice tra retorica e diritto*, [w:] *Tra retorica e diritto. Linguaggi e forme argumentative nella tradizione giuridica*, Bari 2010.
- Rezler J., *Język łaciński dla prawników*, Warszawa 1999.
- Rozwadowski W., *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992.
- Sobański R., *Wpływ kościelnego doświadczenia w rozstrzygnięciu sporów na formę procesu cywilnego w Europie*, „Z Dziejów Prawa. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 2009, vol. 2(10).
- Sobczyk M., *Prawo rzymskie przed sądami Wspólnot Europejskich*, „Studia Prawnoustrojowe” 2007, vol. 7.
- Sorka K., *Veritatem esse quaerendam. Prawda w rzymskim procesie cywilnym*, Kraków 2021, DOI: <https://doi.org/10.12797/9788381385121>.
- Stankiewicz S., *Z badań nad istotą powagi rzeczy osądzonej (res iudicata) w prawie rzymskim. Wybrane problemy badawcze*, „Annales UMCS sectio G (Ius)” 2014, vol. 61(2), DOI: <https://doi.org/10.17951/g.2014.61.2.115>.
- Struck G., *Topische Jurisprudenz. Argument und Gemeinplatz in der juristischen Arbeit*, Frankfurt am Main 1970.
- Tarnacka A., *Zbiór ustaw lex Iulia et Papia jako próba wyjścia z kryzysu obyczajowo-społecznego zapoczątkowanego u schyłku republiki rzymskiej*, „Kultura Prawna” 2018, vol. 1(2), DOI: <https://doi.org/10.37873/legal.2018.1.2.28>.
- Velden J.B. van de, *Finality in Litigation. The Law and Practice of Preclusion: Res Judicata (Merger and Estoppel), Abuse of Process and Recognition of Foreign Judgments*, Alphen aan den Rijn 2017.
- Wacke A., *Res iudicata pro veritate accipitur? Die Ziele des römischen Zivilprozesses zwischen Verhandlungsmaxime und Untersuchungsgrundsatz*, [w:] *Gedächtnisschrift für Theo Mayer-Maly (zum 80. Geburtstag)*, hrsg. v. F. Harrer, H. Honsell, P. Mader, Wien–New York 2011, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-7091-0001-1_32.
- Wacke A., *Res iudicata pro veritate accipitur? Le finalità della procedura civile romana fra principio dispositivo e principio inquisitorio*, [w:] *Quid est veritas? Un Seminario su verità e forme giuridiche*, eds. C. Cascione, C. Masi Doria, Napoli 2013.
- Yale D.E.C., *Iudex in Propria Causa: An Historical Excursus*, “Cambridge Law Journal” 1974, vol. 33(1), DOI: <https://doi.org/10.1017/S0008197300091297>.
- Zajadło J. (red.), *Łacińska terminologia prawnicza*, Warszawa 2013.
- Żeber I., *Kilka uwag o wolności i niewoli, prawdzie i kłamstwie w świecie antycznych Greków i Rzymian*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2010, nr 3270.
- Żeber I. (oprac.), *Prawo rzymskie. Teksty źródłowe do ćwiczeń*, Wrocław 1994.

NETOGRAFIA

Karolak S., *Sprawiedliwość w antycznej perspektywie*, https://www.opoka.org.pl/biblioteka/F/FE/petrus_2015_sprawiedliwosc_00.html (dostęp: 2.07.2017).

ORZECZNICTWO

Wyrok SO w Szczecinie z dnia 14 grudnia 2015 r., II Ca 304/13.

Wyrok SO w Poznaniu z dnia 18 października 2018 r., IV Ka 818/18.

ABSTRACT

The article attempts to analyze the meaning of the principle of *res iudicata pro veritate accipitur* in the Roman civil procedure. According to Roman law, once a final judgment was handed down in a lawsuit, it was considered to be truthful and this correspondence was supported by a legal presumption. The truth could correspond to reality (material truth) or emerge from the evidence gathered in the course of a legal case (formal truth). The purpose of the court's activity in a civil procedure is to find the truth and, consequently, to render a fair court judgment.

Keywords: Roman civil procedure; judgment; material truth; formal truth; *res iudicata*

ABSTRAKT

W artykule podjęta została próba przeprowadzenia analizy znaczenia zasady *res iudicata pro veritate accipitur* w rzymskim procesie cywilnym. Według prawa rzymskiego raz wydany wyrok w danej sprawie był uważany za zgodny z prawdą i za tą zgodnością przemawiało domniemanie prawne. Prawda może odpowiadać rzeczywistości (prawda materialna) lub wyłaniać się ze zgromadzonego w toku sprawy sądowej materiału dowodowego (prawda formalna). Celem działalności sądu w procesie cywilnym jest dojście do prawdy i w konsekwencji wydanie sprawiedliwego wyroku.

Słowa kluczowe: rzymski proces cywilny; wyrok; prawda materialna; prawda formalna; *res iudicata*